

„Ősi joggal, ősi házban...”

A helyi nemesség szerepe egy sárközi falu történetében

„...ha valaki tisztán akarja látni korát, nézze messziről”
(José Ortega Y Gasset)

A közelmúltban a magyar társadalmi osztályok közül – mint arra Illyés rámutatott – a legmagasabban álló arisztokrácia és a legmélyebben élő parasztság több ponton hasonlított egymásra ellentéteik dacára. Előbbinek a nemesség, utóbbinak a jobbágyosság volt az elődje, így a legrégebbek, mindkettőt elszakíthatatlan kapcsolatok fűzték a földhöz, s mindkettő gazdag hagyományokat hordozott, amelyekhez szívósan ragaszkodtak. Meghatározó osztályai voltak a feudalizmusnak, a rendiségnek. Történelmünk jóformán az ő történelmük. Irodalmunkban (főképp a népi írok műveiben) és történelmi kutatásainkban (népiségtörténeti kutatásokban) azonban az utolsó száz évben nagyobb hangsúlyt kapott az elnyomott, kisémmizett, parasztság.

Amikor most egy kis falu nemességének több évszázados szerepét, jelentőségét szeretném bemutatni, jóformán egy tömör, könnyen olvasható – jegyzet-apparátus nélküli – néprajzi szemléletű falutörténetet vagyok kénytelen összeállítani, hiszen a két osztály tevékenységének, egymáshoz való viszonyának, tehát kapcsolatainknak láttatása nélkül nem írhatok.

Ha manapság ezt a szókapcsolatot halljuk, hogy „magyar nemes”, azonnal Petőfi versére gondolunk, s akár idézünk is még belőle: *Jól készítsd, paraszt, az utat, / Mert hisz a te lovad vontat. / Csak nem járhatok gyalog, / Én magyar nemes vagyok.* Gondolhatunk persze a tunya Pató Pálra is. Vagy Döbrögi úr, Nyúzó főispán jut eszünkbe. Esetleg Baradlay Kazimír, Pongrácz gróf. Még a szelíd szavú Arany János is fölillant példázatként egy apró epizódot arról, hogy milyen felháborító módon viselkedik az úri szolgálatban álló kocsis osztályos társával szemben. Irodalmunk a XIX. századtól efféle anakronisztikus, műveletlen, lusta, kegyetlen, népnúzó alakokkal népesítette be tudatunkat. Nem beszélve a XX. század Adyjáról, aki a hivatalos történelmi szemléletet szembesítette a valósággal. *Hódították ez országot / Derék, lelkes úri szittyák, / Jótevői szegény népnek, / Iskolában így tanítják. / De nem így volt ezer évig, / Szegény embert ág is húzta, / S egy-két ezer úr kötötte / Milliő jobbágyát gúzsba.* Ritkán gondolkozunk el azon, hogy

FEHÉR ZOLTÁN (1931) Bátyán élő néprajzkutató, nyugalmazott főiskolai tanár.

akik ezeket a sorokat írták, javarészt maguk is predikátumokkal s kisebb-nagyobb birtokkal, jobbágyokkal (cselédekkel) rendelkező nemes urak voltak. Ady nem egyedüli volt radikális nézeteivel. Jóval előtte Batsányi János már jakobinusi hangon szólította meg nemes társait, s a francia forradalom rémképével fenyegette őket: *Ti is, kiknek vérit a természet kéri, / hív jobbágyitoknak felszentelt hóhéri, / Jertek, hogy sorsotok előre nézzétek, / Vigyázó szemetek Párisra vessétek.* Képzeljük el, milyen szegény lenne irodalmunk, ha nincsenek ők, ha nincs Berzsenyink, Vörösmartyk, Jókaink, Mikszáthunk, Adyink.

Andrásfalvy Bertalan kis tanulmányában (A magyarságkép torzulása a világban és bennünk, 2010) elmondja, hogy Európában a magyart a nemessel azonosítják. Bizonyításul hadd idézzem szó szerint egy groteszk anekdotáját, amely egy magyar professzorral történt. „Pár évvel ezelőtt [...] Prágában hazaindulásomkor az állomáson beszélgettem egyik cseh kollégámmal, magyarul. Egy idős úr sétált arra, megállt mellettünk, figyelt egy ideig, majd megszólalt csehül. – Önök magyarul beszélgetnek? – Igen – feleltem. – Önök magyarok? – Igen, én az vagyok – válaszoltam. – Akkor ön gróf? – hangzott a meglepő kérdés.” A Marosvásárhely központjában éktelenkedő ortodox templom mozaik ablakainak képein láthatók a deli, darutollas süvegben, vitézkötéses mentében, sarkantyús csizmában feszítő magyar urak, amint kéjjel kínozzák a szegény román jobbágyaikat. „Meg vagyok győződve arról, hogy ez a kép – írja Andrásfalvy – ti., hogy a magyarok az urak, a nemesek, a nép pedig román, szlovák, horvát, ruszin stb. csak a XVII. és a XVIII. században alakult ki és terjedt el Európában a Habsburg Birodalom tudatos propagandájával az iskolázáson keresztül.” Kapóra jött ez a tévhit a szomszéd népeknek a trianoni döntések idején. Hiszen így érvelhettek. Ha a nép nem magyar volt itt, ebben az országban, akkor amit építettek, az nem a magyar urak műve volt, hanem a román, szlovák stb. népé, illő hát, hogy jogilag is ők vegyék a földet birtokba. Egy szlovák kisfilmben az előbbihez hasonló döbrögis magyar nemes furkósbottal püföli az erdejében rózsét gyűjtő szerencsétlen szlovák jobbágyot. A trianoni törvénykezők is úgy gondolkodtak, hogy magyar tulajdonképpen nincs is. Aki Magyarországon él, az leginkább román, szlovák, szerb vagy német, jóformán csak a kicsiny számú nagybirtokosok, a grófok, bárók lehetnek magyarok. Ez a felfogás bizonyos körökben nálunk ma is népszerű. A közismert körúti vicc azt meséli el, mit tesz legelőször három német, három francia, ha összejön. S a csattanó: Hát a magyar? Az lehetetlen, kapjuk a bölcs választ, hisz azok közül az egyik tót, a másik sváb, a harmadik zsidó. Gyakran elhangzik ez az öngúnyoló mondat is: Apám rác, anyám tót, én meg csiszta magyar vagyok. (Petőfi bizony, aki hasonló felmenőkkel rendelkezett, nem ezt vallotta, hanem ezt: *Ha nem születtem volna is magyarnak, / E néphez állnék ezennel én, / Mert elhagyott, a legelhagyottabb a földtekén.*) A szlovák anekdota szerint a hadifogságból hazaérkező Travnik nevű ember elmondja, hogy a lágerban csak hárman voltak magyarok: „én – mondja Travnik –, a Babanyec meg a Sefcsik”. Az efféle, identitásunkat fricskázó történetecskék a következő lélektani folyamatot indítják el a hallgatóban. Lám, a magyar (nem

mi, hanem *ők* – máris bekövetkezik a távolságtartás) ilyen. Grosser Mischung. Nem tudok velük azonosulni!

Térjünk vissza a kérdéshez. Valóban azonosnak tekinthetjük a magyart a nemessel? Demmel József, a sokat támadott fiatal történész szerint a XIX. század elején Fényes Elek a felvidéki szlovák többségű területeken, Zólyom, Liptó, Túróc, Árva vármegyék statisztikáiból azt látta, hogy ott meghatározó jelentőségű a szlovák anyanyelvű, magyar nemesi tudatú egyének jelenléte. Mindösszesen 1500 magyart írtak össze ezekben a vármegyékben, ehhez képest a nemesek száma 10 ezer volt. A nemesi státus ugyanis tovább élte a középkori hungarus tudatot, miszerint a magyar nemes a magyar király alattvalója, a magyar föld kenyerét eszi, ezért magyarsághoz tartozónak érzi magát. Ebből következik aztán az az ellentmondásos helyzet, hogy az említett vármegyéknek szlovák származású főispánjai a XIX. század második felében nem egyszer a legádázabb ellenségei voltak ugyan az elszakadást előkészítő pánszláv mozgalomnak, s lelkes hívei a magyarosításnak, de ugyanakkor a mindennapi életben szlovákul beszéltek, szlovákul írtak (néha még verseket is). Tipikus képviselőjeként említhetjük ennek a kettős identitású nemességnek Justh Józsefet, aki bizalmasa volt Kossuthéknak, emellett jó kapcsolatokat ápolt a szlovák nemzeti mozgalom képviselőivel, és kíméletlenül harcolt pánszlávizmus ellen. Ilyen ellentmondásos személyiség volt Radvánszky Antal túróci főispán, „aki többször határozottan fellépett a szlovák nemzeti mozgalom ellen, ugyanakkor szlovák nyelvű verseket írt magas színvonalon”. Demmeltől tudjuk azt is, hogy a szabadságharc utáni időkben Kossuth Lajos felvidéki rokonai családi gazdasági tanácskozásein szlovákul folyt a szó. (Maga Kossuth már magyar környezetben született.) Nyilván ez a többnyelvűség is hozzájárult ahhoz, hogy a magyar nemesség körömszakadtáig ragaszkodott a latinitáshoz. A hódoltság területéről elmene-kült magyarok öt-hat emberöltő alatt nyelvükben maguk is elszlávosodtak, de legalábbis kétnyelvűvé váltak, magyar identitásukat azonban elsősorban a nemesi származásúak őrizték meg. Ez a jelenség, tudniillik, hogy szlávul értő, sőt beszélő nemesek foglalták vissza régi birtokaikat a hódoltság után, a kétnyelvű magyar-rác Bátyán különösen nagy jelentőségű lehetett.

Vajon csak a Habsburg-propaganda terjesztette a magyart a nemessel azonosító felfogást, vagy magunk is segítettünk ebben? Korai történelemkönyveink címeiben gyakran olvassuk a *nemes magyar nemzet* kifejezést. Ma úgy érezzük, mintha csak a nemesség s nem a nemtelen nemzet történetét akarná a szerző leírni. Báróczy Sándor 1774-ban is azt írja: *a' Nemes Magyar Nemzet elejétől fogva diadalmas fegyverének inkább, mint nyelvének pallérozásában s ékesítésében tartotta ditsőségét*. Vagyis e korban már a magyar köztudatban is azonosult a nemes és a nemzet fogalma.

1846-ban jelent meg Pesten Friebeisz István *Törvény-tanító a köznép számára* című katekizmuszerű kis füzet. Ebben olvassuk ezeket a megdöbbentő sorokat a jobbagység, tehát a magyar nép eredetéről: *Midőn őseink e földön letelepedtek, Magyarország lakosai csupán két osztályból állottak, egyiket a hódítók, vagyis*

szabadok, másikat a hódítottak, vagyis a szolgák tették, mely utóbbiak részint a magyarok által az országban talált földnépből, részint más országok fogolyként ide hurczolt lakosaiból lettek, és ezek voltak tulajdonképpen a jobbágyok, kik rabszolgául tekintetvén, barmok őrzése és házi munkákra alkalmaztattak, parancsolóik által eladattak, s kiknek személyük, sőt életük is egyedül uraik önkényétől függött. Nem állít ez a rövid összefoglalás mást, minthogy a magyarok a honfoglaló nemesek, a jobbágyok pedig idegen eredetű meghódolt szolgák. Így nem csoda, hogy a magyarok az ország népességének csak kis százalékát adják. Berzeviczy szerint 1802-ben Magyarországnak lélekszáma 7 008 574, s ebből nemes 325 894 személy, vagyis minden huszadik lakos. (A lakosságnak csupán 5%-a.) Ebből az is levezethető a kor felfogása szerint, hogy csupán ezt a 325 894 nemes személyt nevezhették akkor igazán magyarnak. A 95%-ot jelentő jobbágy mind más nemzetiségű, de legalábbis idegen eredetű. Ők a hazai földnek mégis csak egyötödét birtokolják. De a birtoklásnak ezt az igazságtalanságát már akkor több magyar nemes ember érezte, és ki merte mondani. Ha az arányokat összehasonlítjuk a korabeli feudális Európa más országaival, azt kell látnunk, hogy nálunk viszonylag magas a nemesség aránya, míg más országokban alig egy-két százalék (a lengyeleknél valamivel magasabb), s ott mégsem mondták ki a többség kizárását a nemzet egészéből.

Természetes, hogy a nemesség nem volt egységes. A főnemesek (hercegek, grófok, bárók), a köznemesek és a kisnemesek között elsősorban az általuk birtokolt föld mennyisége és a rendelkezésükre álló jobbágyok száma alapján lehetett különbséget tenni. A feudális jog szerint földje csak nemes embernek lehetett, jobbágy mindössze földhasználati joggal rendelkezett. A birtok elosztás azonban egyenetlen volt. Az ország mezőgazdasági földterületének túlnyomó része néhány száz földbirtokos tulajdonában állott, míg a köznemesek, a hétszilvafások, bocskorosok vagy másképpen kurták szegényebbek lehettek egynéhány jobbágnál is. Házuk, ruházatuk, életmódjuk alig különbözött a jobbágyokétól. Sokuknak egyáltalán nem volt földjük. Belőlük lettek aztán a katonatisztek, lelkészek, tanítók, nótáriusok stb. A kurták egynémelyike paraszti módon maga művelte kicsiny birtokát, de nem adózott terméséből. Közös volt bennük, hogy nem fizettek adót, de alkalmanként fölajánlhattak bizonyos összegeket az országgyűlésen. Éppen ezért országos összeírásokban nem szerepelnek csak mint a település földesurai. Számbavételük időnként külön nemesi összeírásokban történt. Ezen alkalmakkor ellenőrizték nemesi voltuk jogszerűségét is. Magyar sajátosság volt Európában az a tény, hogy nemességünk politikai akaratát érvényesíteni tudta akár a királyi hatalommal szemben is a nemesi vármegyerendszer által. Az országgyűlésen ugyanis minden vármegye – bármekkora volt is, bármennyi nemes is élt benne – egy szavazattal bírt, s a megyegyűléseken egyenlő értékűnek számított a főnemes és a bocskoros nemes szavazata is. A megyegyűlés szavazta meg vagy utasította el a királyi leiratokat, terjesztette föl javaslatait, panaszait, a döntéseket aztán a megye országgyűlési követe Pótzsonyban érvényesítette.

Persze nem volt egységes a jobbágyság sem. Egy egész telkes jobbágy a maga 32 holdjával (akkor persze pozsonyi mérővel adták meg a telek nagyságát) a Rákosi korszakban bízvást kuláknak számított volna. Külső és belső telke mellett még egyéb haszonvételeket is élvezett: legeltetési, erdőhasználati jogot, italmérést stb. Ennek megfelelően szolgált földesurának készpénzzel, terményekkel, munkával. Az 1/8 teleknél kisebb birtokkal rendelkező jobbágyot zsellérnek nevezték, akinek természetesen kevesebb joga és kevesebb kötelezettsége volt.

Talán nem mondok újat, amikor azt állítom, hogy a magyarság tömegeinek, a jobbágyságnak az *alkotmány sáncaiból* való kizárását korábbra teszem. 1514-ben ugyanis a Werbőczy-féle Tripartitum a fent idézett történelemhamisító tétellel próbálta igazolni a Dózsa vezette parasztfelkelés megtorlására kidolgozott törvényt, s a szabad jobbágyokat megfosztotta jogaiktól.

Igaz lehetne az említett felfogás, hogy honfoglalóink csupán nemes harcosokból álltak? Hogy nem tartozott hozzájuk szabad magyar köznép? Hogy pásztoraik, földműveseik, kézműveseik nem magyarok voltak? Igaz volna a „katonai demokrácia” marxista tana, a spártai „modell”, ahol csak úr van, és rabszolga, de nincs szabad dolgozó köznép? Régészetünk a XIX. századi kezdetektől nagyon sok szláv s igen kevés hiteles honfoglaláskori sírt, temetőt tárt fel. Így ezek a feltárások is igazolni látszottak a Werbőczy-féle tételt. Ennek pedig az volt az oka, hogy magyarnak csak a lovas temetkezéseket fogadták el, a mellékletek nélküli sírokat egyszerűen szlávnak minősítették. Csak a XX. század derekán akadt egy régészünk, aki revidálta ezt a felfogást. Kiderült, hogy a szlávnak tartott temetők nagy része köznepi magyarokat rejt. Ekkorra már valószínűvé vált az is, hogy Árpád fekete magyarjainak bejövetele előtt évszázadokkal már éltek itt a székelyeken kívül magyarul beszélő onogurok is. Nem vették figyelembe, milyen kevés a szláv, s milyen gyakori a magyar helynevek sokasága. Ha olyan nagy tömegű szláv élt volna itt, mint egyesek hirdetik, úgy jártunk volna mi is, mint a rokon bolgárok, akik rövid időn belül beolvadtak a leigázott szlávokba. A magyar helynevek a bizonyosság arra, amint azt Csánki és Győrffy György levéltári és topográfiai adatok alapján született monumentális munkáiban látjuk, hogy a magyar népesség röviddel a honfoglalás után nem csak verejtéke hullatásával, ásóval, kapával, ekével vette birtokba e területet, hanem névadással, „szimbolikusan” is. Mert a belénk sulykolt „nomád” magyarság képzetét is át kell értékelnünk. Őseink már akkor, sőt az előtt is építettek házat, fejtett víz-, mező- és szőlőgazdaságot folytattak, voltak kézműveseik, sőt a kereszténységet is ismerték. Nem kellett mindent az itt talált népektől tanulniuk.

*

Ezek után nézzük meg a Kalocsai Sárközben fekvő kicsiny falu, Bátya nemességének a helyzetét és szerepét. Bátya a XVIII–XIX. században már nem volt úgynevezett nemesi község, mint például a dunántúli Szentgál, ahol még a leg-

szegényebb családban is volt kutyabőr. Igaz, a középkorban (1061-től) itt is mindenki nemes, mégpedig praedialis, azaz egyházi nemes volt, a szekszárdi bencés apátság fegyveres szolgája. Nem idegen ajkú nép volt ez, nem rabszolgák, hanem szabad magyarok voltak, nyilván az e tájon székelő központi Megyer törzs tagjainak leszármazottai önálló joggyakorlattal, közigazgatási önállósággal. Később, a török időkben aztán elpusztult a szekszárdi apátság, megszűnt a praedialisok fajszi széke is, így elenyésztek a falu kiváltságai, s az egyházi nemesekből jobbágyok lettek. A jobbágyság kialakulásának ezt a folyamatát, úgy látszik, nem ismerte vagy nem akarta tudomásul venni Werbőczy.

A hódoltság idején Solt megye ügyeit a Felföldre menekült nemesség Fülek-ről irányította. Az itteni megyegyűléseken hozott döntések, határozatok tiltják el például a sárközi községek lakosait, attól, hogy a szomszéd falvak területén legeltessenek, gazdálkodjanak. Így például a bátyaiakat Hilye vagy Körme használatától. Az egri vagy a korponai végvári vitézek rendszeresen megjelentek a hódoltság területén, hogy a falvak lakosságától az úrbéri tartozásokat behajtsák, sőt a királyi Magyarország területére is elhajtották alkalmanként robotra a töröknek is adózó jobbágyokat.

A török után a mocsarakban, erdőkben megmaradt kis létszámú őslakos csoportra 1698-tól kezdődően rátelepedtek a Boszniából, Dalmáciából és Horvátországból menekülő katolikus délszlávok, akiket rácoknak hívtak, s néhány emberöltő alatt asszimilálták őket. Már a XVII. században megkezdődik, aztán a XVIII. század elejétől folytatódik a verseny a Felső-Magyarországból visszatérő nemesek között, hogy ki legyen a falu földesura. A megyegyűlések és a Neoaquistica Commissio hol az egyik, hol a másik családnak szolgáltatott igazságot és adott földet, jobbágyot. Így lett birtokos itt a kalocsai érsek, a Veres, a Béky, majd a Jánossy nemes család – különféle indokok alapján.

Az 1859–65 között lezajlott bátyai úrbéri perben, tehát a rácok beköltözése, után majd kétszáz évvel a községi beadványban olvassuk: *Bátyán talán több közbirtokos lévén, mint jobbágy, némely jobbágnak tíz ura is volt, mindenik azonban úr akarván maradni, az Uraság jelképe a jobbágy mindnyájuknak a lehetőségig elosztva megadatott, és miután a törvény 1/8 telken alóli jobbágyot nem ösmert, de mindegyik Úr jobbágyot akart bírni, bár az úrbéres állapot az 1770-i úrbéri tábla – a dézsmá, robot, a füstpénz s minden úrbéri teher megmaradt –, lehetetlen volt az 1/8 telken alól bírt jobbágyot a mondott úrbér fenntartásával zsellérel nem kezelni, rajta évenként a nem dézsmás földekből is kettős dézsmát venni.* A kacifántosan megfogalmazott mondatból tehát kiderül, hogy Battyának több földesura van, mint jobbágya, ezért némely jobbágy több földesúrnak is robotol, adózik. Tulajdonképpen nem lehetne jobbágnak nevezni őket, hisz az 1/8 telekhatárt nem érik el. (Tehát igaziból zsellérek.) A földesurak mégis jobbágyként terhelik őket dézsmával és szolgáltatásokkal. Még a másodvetésből származó termésükből is dézsmát szednek tőlük. A sok-sok földesúr meglepte nagy teher lehetett a szegény községen, mert máshol is megemlítik: *annyi száz meg száz Úrral megáldott Bátya község...* – írják. Földjeik a tagosítás előtt a jobbágyi telkek között feküdtek, kúriáik, illet-

ve házaik, telkeik a falu közepén vagy a szélén állottak. A Jánosi családé például a falu végén. A templom faránál állott a Sárközi és a Jánoska család fundusa, Ordódyné fundusa a helység háza közelében feküdt kerítetlenül, dombon, mellette kocsmá állott. 1849-ben ezek leégtek. Ott állott a Rakovszky kúria is, a fundus kerítetlenül. Rakovszky ugyan bekerítette, *de neki is kapuja sohasem volt.*

Nyilvánvaló, hogy ez a rengeteg földesúr a nemesség legalsóbb fokán álló kismanesekből – ahogy nálunk nevezték őket, a „kurták”-ból, kurta nemesekből – állott, akiknek kutatását eddig meglehetősen elhanyagolta a tudomány. Pedig jelenlétük mindenütt fontos volt, különösen egy ilyen kétnyelvű faluban, mint Bátya. Hogy miért, azt Bárth János elméletével próbálom megmagyarázni. Bárth János ugyanis a közeli Kecel népiségtörténetét vizsgálva hívta föl a figyelmünket arra a tényre, hogy egy-egy vegyes lakosságú település végleges etnikai arculatának kialakításában a XVIII–XIX. század folyamán döntő szerepe volt az úgynevezett „hangadó személyiségeknek”. Ilyenek voltak a helyi pap, a bíró, az esküdtek, a nótárius, az uradalmi intéző, a tanítók, a tehetős gazdák és – természetesen hozzá – az itt élő földesuraságok, a köznemesek is. A köznemesség soraiból kerültek ki a nótáriusok, az intézők és a tanítók is, akik napi érintkezésben állottak a falu népével, közöttük éltek. Magatartásuk, szavaik, gazdálkodásuk, életmódjuk akaratlanul is mintaként szolgált a falu népének. Bátya a kismanesek és a beolvadt magyarság hatására mégsem vált magyar nyelvűvé, de kétnyelvűsége mellett határozott magyar identitása alakult ki, és persze egyéb tényezők következtében is kultúrájában sokkal jobban hasonlított a környékbeli magyarságra, mint a beköltözők egykori balkáni nemzetársaiéra. Az is csökkentette itt birtokló kurtanemesek magyarosító hatását, hogy ők túlnyomórészt a Felföldről érkeztek, valószínűleg beszéltek már szlovákul, nem zavarta őket a szláv nyelv, s itt kisebb nehézségek ellenére megértették zselléreik rácnyelvét is. Az a tény meg, hogy sok törzsökös bátyai családban – főként a jómódúak között – megfigyelhető egy bizonyos – nehezen megfogható, leírható – büszkeség, rátartóság, a jogaikhoz való ragaszkodás, a mulatozás, a „nóbel nóták” kedvelése, sőt bizonyos (retrográd) dzsentroid mentalitás is, az nyilván a korábbi évszázadok magyar nemesi mintáinak a lenyomata, hatásának következménye. Erre például szolgáljon az alábbi két történet.

Anekdoták szólnak a Bagi uram féle hajdani bátyai paprika-nagykereskedő eseteiről, így az egyik szegedi mulatozásáról. Pali bácsi egyszer az aratásból estefelé gyalogosan haza tartó szegényemberek közül egyet, úgy ingben-gatyában, autójába (!) ültetett, aztán Szegeden a Hágiban gavallérosan megvendégelt, majd megtáncoltatott az előkelő vendégek nagy ámulatára vagy inkább botránkozására. Az úri perlekedő természetet, a becsülethez, a jogokhoz való ragaszkodást meg Harangozó László (Lovász) anekdotája szemlélteti. Egy bátyai ember, a volt huszár megsérti egy földszomszédját, legazemberezi a kocsmában mindenki füle hallatára. Az esetből természetesen bírósági ügy lett, mert a sértett feljelentést tett. S itt átadom a szót Harangozó Lászlónak: *A bíró fölszólította, hogy P. Antal vádlott álljon föl, a régi huszár fölpattant, és harsány hangon így jelentkezett:*

– Igenis, bíró úr. A bíró folytatta. – Maga ekkor és ekkor, itt és itt azt mondta ennek az illetőnek, hogy huncut gazember. Mire P. Antal: Hát nem az? A bíró fölmérgesedett. Maga vegye tudomásul, hogy ezt nem szabad mondani senkinek, ha még egyszer mondja, akkor megbüntetem magát húsz pengőre. P. Antal erre benyúlt a zsebébe, kitette a bíró asztalára a húsz pengőt, és azt mondta, hogy – Bíró úr, itt a húsz pengő, de az illető akkor is huncut gazember. Erre a bíró: Vegye végre tudomásul, hogy nem szabad ezt mondani, mert ha még egyszer mondja, lecsukatom a börtönbe. Erre a vádlott azt mondta, hogy: – Bíró úr, melyik ajtón kell bemenni a börtönbe, bemegyek, de T. József akkor is huncut gazember.

A magyar reformkor jeles bátyai plébánosa volt Koross Mihály nagy műveltségű, lelkes magyar. Neve több megyei nemesi összeírásban szerepelt. Magyar identitása már csak ezzel is magyarázható. Ő volt az, aki az ekkorra elrácósodott Bátyát próbálta visszamagyarosítani. Tevékenysége kissé megkésett, de nem magyar sajátosság. Az egységes nemzetállam megteremtésének eszméje ugyanis Nyugat-Európában évszázadokkal korábban lezajlott. Ennek módja pedig mindenütt a nemzetiségi nyelvek kiiktatása volt. Angliában már 1536-ban megtiltották a walesi nyelv használatát. „A Nagy Francia Forradalom idején tiltották be véglegesen a baszk, breton olasz, occitán, flamand és német nyelv használatát” – írja Andrásfalvy idézett tanulmányában. – Nos, Koross plébános 1831-ben az érseknek küldött kérelmező levelében így ír: *Már tíz év óta azon vagyok, hogy rátz népemet magyarosítsam – írja nem kis büszkeséggel. – És már annyira vittem a dolgot, hogy itt, ahol 10 esztendő előtt ritkán volt Magyar Predikátzio, már most minden negyedik rátz Predikátzio, a többi magyar, és pedig minden Vasárnap és Ünnepen, valamint délután a Tanítás is. Nagybőjtben pedig minden nap. Azért olyan kántort és Iskola Mestert fogadtam, aki egy szót sem tud rátzul. Igen nagy fáradtságomba kerül ez nekem. De hát ki volt valójában ez a nagy hazafi? Egy másik leveléből kiderül, hogy tulajdonképpen ő csak asszimiláns, de mindjárt megmagyarázza „hungarus” identitását is: *Akarom is és dicsőségnék tartom a magyar nyelvet híveim közt terjeszteni és őket magyarokká tenni, magam nem lévén megtestesült magyar, nem hogy igazán vallják, tsak annyiból, hogy magyar honban jöttem a világra, mondhatom magyarnak, de apám szláv ajkú volt, nagyatyja pedig még Korosi nyitra megyei Koros Szláv ajkú faluból származott, hasonlólág szláv ajkú volt. Anyám pedig Kanizsán született ugyan, de felvidékről szakadt szláv ajkú apától és rác ajkú anyától. Azért igyekszek tehát a magyar nyelvet hívek közt terjeszteni, mert tartozó kötelességemenél fogva tisztelni akarom azon hon törvényét, mely kenyerét eszem...**

Koross Mihály azt kérte ugyanis, hogy engedjék meg neki plébániája felépítését a zsellérek robotkötelezettsége segítségével. Emiatt került szembe a helybeli legjelentősebb földbirtokossal, Rakovszky táblabíróval. Ezért sorolta érdekeit. De aztán „kurucosan” fenyegetőzni is kezd, ha kérését nem teljesítik. *Ha pedig kéresemről elmozdítatni fogok, én a Helsőget mindjárt Rátzra fordítom, mert sokkal könnyebb nekem a Rátzokat rátzul tanítani, mint magyarra fordítani.* Ilyen ingatag volt bizony akkoriban az identitás.

Különösnek találhatjuk, hogy egy nagy műveltségű, magas pozíciókat betöltő pap egy falu plébániájára került. A historia domus egyetlen pap Bátyára

helyezéséről sem közöl többet, mint azt, hogy a kalocsai érsek ide nevezte ki. Koross plébános és elődje, a kalocsai származású Balaton Márton azonban kivételek. Mindkettőjüket ugyanis egy olyan nemes javasolta a bátyai plébániára, aki őseit a honfoglalásig vissza tudta vezetni. Balaton Márton, úgy látszik, nem váltotta be patrónusa elvárásait, ezért néhány hónap múlva a szomszédos curialis (nemesi) Fajsza helyezték. Csák József (máshol Csákyknak írják) a nemzeti ébredés korában azért volt érdekelt a bátyai plébános ügyében, mert a legrégibb és legvagyonosabb itteni birtokos, Jánossy Pál veje volt. Lánya, Csák Borbála meg Vigyázó Antalhoz ment feleségül, így vált a német eredetű, dús-gazdag Vigyázó család a legjelentősebb helybeli földbirtokossá. Korossról megtudjuk, hogy 1820. november 1-jén Csák József több megyének táblabírája és ülnöke, Bátya kegyura Koross Mihály szentszéki jegyzőt és levéltárost, a pesti egyetem egyházi jogi doktorát praesentálta a bátyai plébániára, akit 26 éves korában november 6-án kinevezett Újváry Dávid (a bátyai Ujváryak rokona, F. Z.) káptalani helynök. December 1-jén a plébános mellé káplánnak helyeztetett Rajczy József. A kegyuraság tisztét már régi idők óta a közbirtokosság valamelyik tagja töltötte be. A templom és plébánia karbantartásának, javításainak költségeit javarészt ők viselték, emellett berendezési és kegytárgyakkal, miseruhákkal ajándékozták meg alkalmanként az egyházközséget.

Vigyázó grófról maradt meg az a népi emlékezés, hogy *úgy beszélt rácul, mint mink*, intézője meg a kocsában magyarul elmondott Grimm-mesékkal szórakoztatta a falubelieket. Ennek következménye, hogy a nagy német mesegyűjtő mesetípusai itt is megtalálhatók a nép között. Az a furcsa jelenség meg, hogy a Fehérlófia és más archaikus magyar hőmesék, a gazdag táltos hiedelemkör mondái meg a magyar népdalok régi rétegének számos típusa gazdagabban maradt fenn a XX. századig a kétnyelvű Bátyán, mint a színmagyar falvakban, valószínűleg a nyelvileg asszimilálódott magyarság hatása lehetett. A nemesség nyelvhasználatára vonatkozóan a levéltári adatok mindenütt a magyar nyelvűséget bizonyítják. 1796-ban a bácskai szláv származású Firán plébános például így kezdi a helyi előjárósághoz írott levelét: *Jó napot kívánok Bíró Uraiméknak!* A nótárius nótáját is megőrizték. Így énekelte nekem magnetofonba negyven évvel ezelőtt szép régi stílusban a 70 éves Balázs Istvánné: *Én vagyok az íródeák, / Én írom az instánciát. / Nappal írok, éjjel sírok, / Mátkám után én búsulok.* Persze még a jobbágyi panaszok is ízes magyar tájnyelvi fordulatokkal íródtak a nótáriusok tollán, s az archaikus magyar népi imádságok meg a hívek kéziratos füzeteiben terjedtek. De hogy éppen a nemesek közül nem beszélt mindenki rácul, azt egy példával tudom bizonyítani. Jánosi Pál földesúr lányának, Erzsébetnek a házasságkötésekor, 1732-ben az egyik tanúja *Nobil Michael Csanádi* volt. Ez a név később is mindig nemesek társaságában kerül elő anyakönyveinkben, akkor is, ha nem jelölik nemességét. Ma is több Csanádi nevű család él Bátyán, de egyikük sem tud nemes őseiről. A XVIII. század egyik Visitatio Canonicájában (egyházlátogatási jegyzőkönyvében) Novák tanító segédjét Csanádi Sándornak hívják, aki magyarul, németül és latinul jól beszélt ugyan, de épp a *bunyevoác* nyelvet

nem értette (holott helybéli), ezért a bunyevác gyermekek tanítására nem alkalmas. A magyar gyermekeket viszont taníthatta. 1731-ben még megtartotta különállóságát a maradék magyarság, még nem válhatott általánossá a kétnyelvűség, mert az egyházlátogatási jegyzőkönyvben ezt írják: *Parochiani hujus Loci Sunt Nationis Ungarico partim, partim Illyrico, Religionis autem Catholico ac ligvarum partim Ungarico, partim Illyrico*. Vagyis a falu nemzetisége részben magyar, részben illír, vallásuk katolikus, nyelvük részben magyar, részben illír.

A nemesi vármegye irányította és ellenőrizte a községek adminisztrációját, ennek helyi végrehajtója igazából a nótárius volt, aki megértette a községi tanácsal, a bírókkal, az esküdtekkel a rendeleteket, és igyekezett azokat be is tartatni. Különösen a pénzügyek igényeltek nagyobb figyelmet. A különböző bírák, mint a dézsmabíró, a borbíró, a pusztabíró mind-mind önálló kasszával rendelkeztek, s azt meglehetősen szabadon kezelték. Az egybegyűlt *Földy Uraságok* (nyilván a közbirtokosság) 1815-ben egy 13 pontból álló instrukcióban rendelkezett ebben az ügyben. Egyik pontja így hangzik: *Az Helység Contributionalis Cassáját* (állami adóját) *az árendákkal és Lecticalis fűzetésekkel összeve ne keverjék, sem egyiket a másikkal pótolni vagy segíteni nem szabad... Mivel az közönséges Cassa az egész Helységé, nem az Bíróé, azért abból alamizsnát osztogatni... sem templomra költeni nem szabad*. Az instrukciók ellenére Jéló Sándor dézsmabírót még 1836-ban is sikkasztás büntette miatt vonták felelősségre. Őt, az egyszerű zsellért, aki írni-olvasni ugyan tudott, de a bonyolult számadáshoz nem igen hajazott, tulajdonképpen lépre csalták tanácsbéli társai és a nótáriusok. Jéló Sándor szedte be ugyanis a dézsmát, őrizte azt a kasszában, aztán ő adta át az összegyűlt pénzt a földesuraságoknak. Az állami adó és az urasági dézsmá kezelése aztán visszaélésre adott lehetőséget. Az elszámolást és az összesítést a falu nótáriusa végezte. Jéló Sándor panaszlevelében elmondja, hogy édesanyja árendáját a korábbi pusztabíró és borbíró kasszájából fizették ki mindenféle bizonylat nélkül. Egyéni tartozást a kommunális pénzből. Az 500 forintot aztán, miután Jéló Sándor dézsmabíró lett, az említett pusztabíró és borbíró az összeszedett dézsmából vette vissza. (Ezt kezelte Jéló.) A méltatlankodó Jélót azzal nyugtatták, hogy a „kölcsön vett” pénzből a volt dézsmabíró, Szabó György hiányát pótolják.

Mivel a hiány kiderült, Jéló Sándort felelősségre vonták, és az okozott kár megtérítésére kötelezték, ahogy ő mondja „koldustarisznyát akasztottak a nyakába”. A régi és az új nótáriusok ugyanis nem tudtak egyességre jutni az utólagos elszámolásban.

Az úrbéri per idejére elszaporodott helyi kisenemesség első nyomaira az összeírásokból kapunk hírt, s ezek a XVIII. század elejétől egyre több bátyai nemesről tanúskodnak. Az 1703-as összeírás idején a Jánossy család a község földesura, 1728-ban már rajta kívül megjelenik a Karácsonyi és a Szelessy család neve. 1760-ban földesuraságok Dnus Joannes Tarkó, a Jánosi család leszármazottja, aztán Michael Tarkó és Csiszer György valamint Thomas Beniczky. 1770-ben az Úrbárium bevezetésekor már közbirtokosság működött a faluban, vagyis a sok – nem is mindig Bátyán lakó – kisenemes közösen, egy helybeli megbízott-

juk útján intézte a bátyai birtokok ügyét. Az iratban ez olvasható: *a helységben Csiszer Györgyön és Németh Andráson kívül a társbirtokosok közül más nem tartózkodott.* Az 1786. évi első magyarországi népszámláláskor a községben mindössze 7 nemest írtak össze. 1837-ben egy jobbágyi panasz kivizsgálása alkalmával az iratokban felsorolják a helyi nemeseket. Ezek is heten voltak: táblabíró Rakovszky Ferencz, Németh János, Németh József, Gombos András, Fekete Ferencz, Vigyázó Antal és Haller László.

Az alkalmanként sorra kerülő nemesi összeírások azt a célt is szolgálták, hogy megigazítsák vagyis ellenőrizzék, kijavítsák a lajstromot, s kihagyják belőlük azokat, akik nem tudják igazolni jogosságukat, vagy felvegyenek olyanokat, akik valamilyen okból korábban kimaradtak belőle. Ezek közül az összeírások közül való az 1844-es, amelynek címéből az is kiderül, hogy miféle szempontok szerint válogattak. Az irat címe: *Összeírása a Solti járásbeli Birtokos és birtoktalan Nemeseknek és azoknak, akiket a törvény ezen nevezet alatt ért.* Fontosnak tartom, hogy már itt is szó esik birtoktalan nemesekről és olyanokról, akik nem nemesek valójában, de a törvény szerint közéjük sorolandók. Ez utóbbiak a szabadosok, a honoráciorok, pl. a nótárius, a tisztartó vagy a plébános. 1732-től 1844-ig 8 alkalommal írták össze a nemességet. Mintának itt az 1808-as lajstromot mutatom be, amelyben azt is feltüntetik, hogy az illető hol tartózkodik, de utalnak a foglalkozására is. Az is látható, hogy egy-egy család nagykorú gyermekei mint önálló birtokosok szerepelnek. Rakovszky Ferencz (Sápon anyjánál), Németh János (Pest megyei esküdt), fiai István, Sándor, Sárközi Pál, fia Sándor, Mészáros József tisztartó, Vesselényi Pál, Fekete Ferencz özvegye, Gombos András, Németh András, fia József.

Tudvalevő, mint azt Bárth János egyik tanulmányának címében is jelezte, hogy a levéltári kutatáshoz nemcsak kitartás, hanem szerencse is szükségeltetik. Ilyen szerencse számomra, hogy 1803-ban az akkori plébános, Firán Miklós a historia domusban – nyilván az utókorra gondolva – egy fejezetet szentelt a bátyai nemeseknek a *Bátyai földesuraság a XIX. század elején* címmel. Ezt itt most teljes terjedelmében azért idézem, mert belőle jól kiolvashatók a helyi nemesek sokasodásának és elszegényedésének okai, kapcsolataik bonyolult hálója és egymáshoz való viszonyuk.

1. *A jelenlegi bátyai földesuraság a Jánosi családból származik, amelynek leszármazottai a következők. A hatalmasabb földesúrnő Beniczky Terézia, Tarkó János özvegye. Ez ellen pert indított Tapolcsányi, és majdnem a fele birtokot megnyerte, magalkuvás folytán azonban csak Kötönypusztának a fele lett a Tapolcsányiaké, ezen pusztának a másik fele és Bátya nagy része, valamint Kis-Nána nagy része Tarkóké maradt. Özvegy Tarkónének két lánya van. Egyik már özvegy, Rakovszky özvegye két fiával, másik férjezett Csákiné Sümegh menyében.*

2. *A Jánosi családból származó másik család a Versegly család. Ebből csak néhányan élnek, de ezeknek már nincs jelentőségük, mert amint mondják, a nagyatyjok könnyű életű és iszákos volt, és jogát átadta Tarkónak.*

3. *Jánosi Pál három lánya a bátyai birtoknak körülbelül ötödrészt és a Kis-Nánai birtok egy részét örökölték. Egyik férjhez ment Némethhez, jelenleg már nem él. Két fia*

és két lánya maradt, kik egymás közt négyfelé osztották birtokukat. A másik lány Csizsérhez ment férjhez, ki már szintén meghalt. Jelenleg fia, Ferenc és lánya, Jozefa élnek és a másik elhalt két lánytól az unokái. Ezek szintén négy egyforma részre osztották birtokukat. A harmadik lány Sárközihez ment férjhez, ennek két fia maradt, János és Pál. János még él, egy magtalan lánya van, Wesselényi felesége. Pál nem régen halt meg. Pál nevezetű fia és Katalin nevű lánya maradt. Ez a három család t. i. a Németh, Csizsér és Sárközi már negyven tagból áll, és mivel egymás közt egyenetlenkednek, hamarosan a legnagyobb szegénységbe fognak kerülni, mivel ezt a csapást még növeli a Duna gyakori kiöntése, mely a gazdálkodást hátráltatja.

A fent említett három család saját részét maga kezeli, a Regale jog azonban Tarkóné uralmáé.

Valamennyi itt szereplő nemes családot nem mutathatom be már csak területi okokból sem. Néhányat azonban vegyünk alaposabban szemügyre.

Lássuk elsőnek a felvidéki eredetű Tarkó János özvegyét, Beniczky Teréziát, aki mint alább olvashatjuk, szintén felföldi volt. A bátyai keresztelési anyakönyv 1723-ban egy Csizmagia, 1725-ben pedig egy Corponai Péter nevű luteránus katolikus hitre való áttéréséről tudósít. Ez utóbbi férfi vezeték neve Korpona (Krupina) Zólyom megyei város nevére utal. E település végvári katonái a török, majd később a kuruc időkben gyakran portyáztak a Sárköz tájain. A XIX. században már eltótosodott németek lakták (innen a luteránus vallás) – mint Fényes Elek írja. Nagyon valószínű, hogy az említett két korponai ember a Beniczky nevű nemesi család jobbágyaként került ide földesura vagy földesúrnője kíséretében. A Beniczkyeknek ugyanis még a XIX. században is volt birtokuk Korponán, mint pl. a sok közül az Ordódy családnak is a felföldi Bagotán.

A Tapolcsányi család neve a Pozsony megyei Tapolcsány (Hévíz) nevét őrzi, tehát szintén felföldi eredetű. S itt már nem lehetek tárgyilagos. Személyessé kell válnom, hiszen évtizedekig tanítottam egy Tapolcsányi János nevű kalocsai származású kollégával Bátyán. Soha egyetlen szóval sem említette, hogy ősei nemesek lettek volna. Kalocsán *Búger* (Polgár) volt a közismert ragadványneve a családnak, s apja kocsmárosként kereste kenyerét. Ugyanúgy ismeretlenek maradtak egy szintén kalocsai származású tanítónő kolléganőm, Karácsony Júlia nemesi felmenői, pedig Karachon, sőt Karácsonyi nevű birtokosa is volt Bátyának. (Igaz, abban az időben jobb volt ezt titokban tartani, de Júlia talán maga sem tudta.)

A Wesselényi család emlékét a Veselényi-gödör helynév őrzi, a Gombos családot a Gombosica. A Rakovszky dűlő meg a kataszteri térképen is szerepel. S itt legyen szabad megint egy személyes emléket elmondanom. Egy budapesti cserkészcsapat egyik raja jött hozzám unokám vezetésével. Mielőtt ebédhez ültünk volna, bemutattam nekik a falut, megnéztük a templomot is. Ennek falában áll egy sírkő. Ez olvasható rajta: *Itt nyugszik Nagy Rákói és Selmetzi Rakovszky Amália. Öröme, reménye, még élt, szüleinek, kik egyetlen magzattyokra való emlékezésben lelik minden fájdalmaikat és gyönyörűségeiket. Élt 15 tavaszt. Kimúlt 1830. esztendő Szent György hava 18-án.* (Nyilván őt is, mint a mellette, a templom kriptájában

nyugvó, szintén 15 évesen elhunyt gróf Vigyázó Mária kisasszonyt a mocsári láz vitte el.) Nos, a cserkészcsapattal már kifelé tartottunk, de egy egyetemista fiú még mindig ott állott a sírkő mellett. Fényképezett. Szóltam neki: Gyere, mert lemaradsz! Mire ő: Elnézést, de én is Rakovszky vagyok. S aztán kiderült, hogy András több mint másfél századdal később azon a napon, április 18-án született, amelyen távoli rokona meghalt. (Mint egy Németországban élő Rakovszkytól megtudtam, családjuk eredetileg a felvidéki Rákó (Rakov) községtől kapta nevét, s eredetileg Rákóczi volt, csak a XVIII. században, a Rákóczi szabadságharc után vették föl és viselik azóta is a szlávos (lengyeles) hangzású Rakovszky nevet. Így birtokaikat meg tudták tartani.)

A Rakovszky név csak 1808-tól szerepel a bátyai földbirtokosok között, pedig már a XVIII. században kapcsolatba kerültek a Tarkó családdal, amikor Rakovszky János kapitány feleségül veszi Tarkó Annát, 1823-ban Rakovszky Ferenc táblabíró úr Bátyán vezeti az oltárhoz nobiles Magdalena Majtényit. Rakovszky Ferenc itt élt Bátyán. 1831-ben panaszlevelet vagy inkább feljelentést küldött a kalocsai érsekhez a bátyai plébános, Koross Mihály ellen. Efféléket írt róla: *Misén pöröl, hány-vet mindent az oltárnál. Gyónáskor a hívőt arra unszolja, hogy minél előbb mondja el bűneit. Nem prédikál, hanem papírról olvassa el a prédikációt, mint valami mesét. Négy esztendeje, hogy az Úr Napi Procession kívül a templomon nem volt. Stb.* Az igazi ok persze az volt, hogy a hívek a plébánia építése körüli munkák miatt nem tudták elvégezni a Rakovszky-birtok mezőgazdasági munkáit, nem mentek robotba.

A historia domusban szereplő nemes Németh család 1747-ben szerepel először a bátyai anyakönyvekben. Petrus Némedi felesége Catharina Janosi volt, s meglepetésre gyermekük keresztapjaként egy bátyai zsellért, Paulus Vidát kértek fel. A családból nótárius és két tanító is kikerült a XVIII. században. 1862-ben a halálos beteg Németh József végrendelkezett, minden vagyonát feleségére és Erneszt nevű tanító fiára hagyta, feleségének élvezeti jogot biztosított házában, menyét viszont kitagadta a vagyonból (*ki engem megvetett, utált*). *Minden vagyonom halálom után szálljon kedves nőmre és Erneszt fiamra úgy, hogy minden vagyonomnak fele (amint már fiamnál is részben egyességet tettem) nőm rendelkezése alatt maradjon, akivel boldog házasságban öreg napjaimat elértem, s aki gondosan ápolt mindekkorig – a vagyonom másik fele pedig holtom után azonnal Erneszt fiam birtokába szálljon, akinek azt már egyességként át is adtam.* A Németh család emlékét őrizte az az 1980-as évekig fennálló oszlopos L alaprajzú kúria, amelyből korábban iskola, majd tanítói lakás lett, végül az épülő tornacsarnok helyének biztosítása céljából lebontották. A XIX. századi tagosítás után a nemesi birtokokat a Tagok nevű határrészben jelölték ki. A Németh család egykori földjeit ma is Némedinónak vagy Német-tagnak nevezik. Mellette ott található a Ujvárino (Újvári-tag) és a Krizsmarkino (Késmárky-tag) is.

A bátyai kisnemesek kúriái közül három még ma is áll. A Vigyázó családnak mindkét L alaprajzú udvarházát mára már megcsonkították. Egyikükbe a posta költözött be. Az érsekujvári Ujvári család kúriája azonban gyönyörű boltíves

oszlopos tornácával, hatalmas portájával meglepően jó állapotban, ma is szemgyönyörködtető látvány a falu főutcájának végén. A temetőben pedig, mindjárt a bejárati kapu közelében emelkedik az az obeliszk, amely a család halottainak a nevét őrzi. Itt nyugszik például Ujváry Lászlóné Csikszentkirályi Csiszer Borbála. Egy újságcikkből tudhatjuk, hogy Ujváry Gyula 1870-ben egy székesfehérvári kiállításon díjat nyert paprikájával. A később országos, sőt nemzetközi hírű bátyai fűszerpaprika-termelésnek előfutára volt. Az egyik Ujváry tanító lett a bátyai iskolában. Ennek az Ujváry Kálmánnak volt köszönhető, hogy az iskolaszék egyik gyűlésén, amikor tanítási nappá akarták tenni a karácsonyi szünet idején aprószentek napját, ő ellentmondott. Az indítvány indoka az volt, hogy akkor a gyerek sok *raconczátlanságot és dévajságot* szoktak elkövetni. A nemesi származású tanító, elmondta, hogy ez a tanítási nappá nyilvánítással nem akadályozható meg, mert a tanulók úgysem jönnek aznap iskolába.

Láttuk a historia domusban, hogy a földbirtokos nemes családok közül a XIX. század elején három már negyven önálló tagból áll, s ezek is egyenetlenkednek, vagyis pereskednek, és tartanak a teljes elszegényedés felé. A Verseggy család elszegényedésének viszont az iszákosság az oka. Ennek a családnak a neve már 1721-ben felbukkan a vármegyei jegyzőkönyvben, mégpedig gyilkossági ügyben. Az iratból kiderül, hogy a bátyai Horváth János Takács Jánost agyonütötte. Ugyanis Horvát János szülei és Verseggy János felesége, Jánosy Judit veszekedtek, amiből aztán verekedés lett, és a szülők elzavarták Jánosy Juditot. Verseggy János Takács Jánossal, Jánossy Pállal és Fitos Ferencsel folytatta a verekedést, amikor is a támadólag fellépő Takács Jánost Horváth János halálosan megsebesítette. Úgy látszik ennek a csúnya csetepatének minden tagja nemes. Verseggy, Jánossy, Fitos, Horváth biztosan s valószínűleg Takács is. (Valamennyien magyar nevűek!)

Egyik szomszédom és volt tanítványom, bizonyos Szabó István (Lucka ragadványnevű) családi hagyatékként őrizz egy XVIII. századi vallásos könyvet. Címlapján ez olvasható: *Makula nélkül való Tükör Melly az Üdvözítő Jézus Krisztusnak és Szent Szüleinek életét és halálát adgya elő. Tseh nyeloból Magyar nyelvre fordítottatott Most pedig újonnan sok keresztény lelkek buzgó kívánságára ötödször kinyomatott Budán és Nagy-Szombatban a Királyi Universitásnak Betűivel 1792. esztendőben.* Előzéklapján egy a könyv tulajdonjogának megváltoztatását tartalmazó gubacstintával írott szöveg áll: *Én Vida Szabó Pál megvettem martius 19-én 1824 Versegi Páltul.* Alatta három név nyilván a vevő és a két tanú aláírása. A vevő Szabó Simon bátyai jobbágy, a könyv mai tulajdonosának őse, a két tanú pedig csak vezetéknevét írta oda. Egyikük egy Kalmány nevű bizonyosan nemes. Ilyen nevű nótáriusa is volt ekkor tájt a falunak, a másikat Szabónak hívták, ő nyilván a vevő testvére lehetett. Imakönyveket, vallásos könyveket nem volt szokás adni-venni. Hogy Verseggy Pál mégis eladta szent könyvét, azt igazolja, amit a plébános úr írt a családról, vagyis, hogy *könnyű életű és italos volt.* A következő szép régi bátyai (rubáto, ereszkedő dallamvonalú, dunántúli pentaton) nótát akár ő is elfújhatta volna: *Elittam én mindönömet, / Vasas kocsi szekeremet, / Ösztökémet, taligámat, / Imáságos Bibliámat.* Egy XIX. századi adásvételi szerződés

is megőrizte a Versegly család nevét, de azt nem tudhatjuk, a szállások között merre lehetett a Versegly szilvása.

S ha már a kismemesek elszegényedéséről van szó, látni kell, hogy ez egyúttal deklasszálódást is jelent. Egyes Jánosiak, Csanádiak, Gútiak, Feketék vagy Versegiek neve elé már nem írják be az anyakönyvekbe, mint eddig, a Dnus (dominus), a Ns (nagyságos), a Nobilis vagy a Perillustris predikátumot, a nők neve után hiányzik az asszony, kisasszony postulatum. Ők szépen elvegyülnek a nemteleknek tömegében. Mai utódaik már mit sem tudnak nemes őseikről. A Bátyán is birtokos Gombos had egyik ágának feje az 1808. évi Pest megyei nemesi összeírás szerint Kalocsán *fiscalis*. Ez ugyan nem a lefelé vezető út egyik állomása, de azt jelzi, hogy ez a Gombos már nem földből él, nyilván kifutott a talpa alól az ősi birtok. A Bátyán szintén birtokos Vörös és Németh családok talajvesztett tagjai szintén Kalocsán találunk maguknak szellemi foglalkozást. A már említett Csiszer Jozefáról meg ugyanekkor (1808-ban) azt írják: *Most Fuly Ferenc nemtelen társa.* (Tehát nem nemes személyhez ment férjhez.) *Első házasságából négy fia él. Fekete György és Ferenc, Ignác szabó-, József meg borbélymester.* (A két utóbbi fiú iparosság-ra adta fejét.)

1860-ban az úrbéri per folyamán nemcsak a falu és a közbirtokosság áll egymással szemben, hanem a közbirtokosság is két ágra (Tarkó és Jánosi ág) szakadva próbálja a maga igazát kiharcolni. (Vigyázó ugyan próbálja bebizonyítani, hogy a Tarkó-ág is a Jánosi család leszármazottja, a bíróság nem változtat a besoroláson.) Beadványukban pontosan feltüntették, hogy egy-egy közbirtokos hány zsellére után igényelhet kártérítést.

A Tarkó-ág a következő tagokból állt: *Vigyázó Sándor 225 zsellérral, Rakovszky Ferenc 231 zsellérral, Ordódy Imre 37 zsellérral.* Ez az ág összesen 493 zsellér után kaphatott kártérítést. A Jánosi-ág nagyobb létszámú és szegényebb volt. *Németh József 3, Németh János 3, Németh István 3, Németh Sándor 1, Németh Borbála 1, Németh Anna 1, Fekete Katalin 3, Fekete Anna 2, Fekete Terézia 1, Sárközi Antal 1, Sárközi Sándor 1, Sárközi Terézia 1, Jánoska Anna 1, Jánoska Mária 1, Ujvári László 10, Csiszer János 3, Bátor Fruzsina 2, Simkó Fáni 2, Esküdt Borbála 4, Schwartz Ignác (a Gombosok után) 5, Sében Anna 3 zsellérral.* Ennek az ágnak összesen csak 52 zsellér után járt kártérítés. A Jánosi-ágban feltűnő, hogy mennyire megszaporodnak egy-egy család képviselői. Látjuk ezt a Némethéknél, a Feketéknél, a Sárköziéknél és a Jánoskáknál. Itt szülő-gyermek vagy testvér-testvér kapcsolatot kell feltételeznünk. Láthattuk azt is, hogy a Gombosok birtoka már az újonnan érkezett zsidó kocsmáros, Schwartz Ignác tulajdonába került. A zsidók ügyes kereskedésükkel és pénzügyi manipulációikkal már a XIX. század elején bekerültek a bátyai közbirtokosságba, s ha utódaik a fővárosba költöztek is, itteni birtokaikat és a közbirtokossági tagságukat megtartották.

Már az 1808-as nemesi önkényes ajánlás, vagyis adófelajánlás alkalmával a bátyai nemesek – mint például Ns. Németh Mária Bátoryné, Potskai úr maradéki, Csiszer Ferencz úr, Gombos András, Sárközy Pál, Esküdt István, Jánoska György – között nemcsak Firán Miklós plébános vagy Mészáros József ispány,

vagy a Község subsidilis illetve kincstárbeli felvetése (felajánlása) olvasható, de jónéhány nyilvánvalóan nem nemes emberé is, mint például Vida Antal úré, Markó Máté úré, Haszán Mihályé, Molnár Mártoné, Vajda Istvánné. (Közülük gáláns tettükért néhányan megkapták az úr titulust.) Ők nyilván a leggazdagabb zsellérek lehettek a faluban. A legfeltűnőbb, hogy a névsor végén olvashatjuk Deits Izsák Zsidó, Rokkenstein Salamon és Denner Ferencz nevét. Valószínű, hogy mindhárman izraelita kereskedők voltak. A közbirtokosság felszámolása még 1890-ben is tartott, s a kártalanítási ügyben érintettek között olvassuk Vigyázó Sándor, Németh János, Késmárky Ignác, Sági Imre, Antóni Józsefné stb. neve mellett Scwartz Dávid és Schwartz Mór, valamint Gottlieb Ignác helybeli zsidó kereskedők nevét is.

A közbirtokosság legutolsó képviselője a dúsgazdag Vigyázó Sándor volt. Mint említettem, a német eredetű, magyarosított nevű Vigyázó család az ország több pontján rendelkezett birtokkal, a Csákokhoz való beházasodással kezdte bátyai terjeszkedését. Megvásárolta a Tarkó-ági örökösök földjeit. A család Jókai Ankerschmidtjéhez hasonló utat járt be, a XIX. században tagjai már lelkes magyarok. (Egy bátyai családi emlékezés szerint puritán módon élt, de földbérleti ügyekben még csak tárgyalni sem akart egy németes nevű bátyai gazdával.) *Egész vagyonomat a magyar kultúra szolgálatába kívánom állítani* – írja végrendeletében. Vigyázó Ferenc 20 millió pengős vagyonát a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta: 25 ezer hold földet, négy kastélyt, két budapesti bérházat, egymillió pengő készpénzt, ezen felül másfél millió pengő értékpapírt, múkincsek tömegét, muzeális bútorokat, és egy hatalmas könyvtárat testált az Akadémiára.

Ortutay Gyula népmese tanulmányaiban gyakran kifejezte azt a meggyőződését, hogy ezek a folklóralkotások a legforradalmibb műfajt képviselik. Bennük mesei síkon realizálódik a nép társadalmi igazságérzete és osztályharcos gyűlölete kizsákmányoló urai ellen. Ennek a sommás véleménynek az alábbiak legalábbis némi módosítását tennék szükségessé.

Hegedűs P. József néhai bátyai paprikakereskedő a maga 10 holdjával nem tartozott a nagygazdákhöz, kereskedői, sőt külkereskedői tevékenysége révén azonban – ha nem is vagyonra, de – óriási tájékozottságra tett szert a politikában, a gazdasági és a kulturális életben. Sok újságot járatott, többek közt csehszlovákiai magyar lapokat is. Már a harmincas években polgári körülmények között élt, rádiója, telefonja volt, iratait tárolta, fiát iskoláztatta, Szabó Dezső Ludas Matyi-füzeteit olvasta. Báránybórsipkás, csizmás megjelenése miatt ezt azonban kevesen gondolták volna róla. Hat elemijével bátran ki mert állni országos vitákban a paprikatermelők és kereskedők érdekeiért akár a miniszterekkel szemben is. (Tőle kérdezte az akkori földművelésügyi miniszter: Melyik zsidó tanította be ezt a beszédet magának?) Lányától, a volt téeszelnök feleségétől tudom, hogy bennük is nemesi vér csörgedezett. Nagypapja ugyanis Vigyázó gróf nevelt lányát vette feleségül, s vele jókora földeket is kapott nászajándékkul. A nevelt leányt bogáti Bogáthy Franciskának hívták, vagyis nemes kisasszony volt, Vigyázó abonyi háziiorvosának a lánya. Mikor a kislány árván

maradt, Vigyázó magához vette, s bátyai kúriájában nevelte, majd kedves jobbágyához adta férjhez. A családban már csak az asszony miatt is többet beszéltek magyarul, mint rácul. Hogy milyen volt a viszony a földbirtokos és jobbágya között, azt Benczéné Hegedűs Erzsébet egy nemzetközileg ismert tréfás mese (A vendégre bízzák az étel elosztását) családjára adaptált változatában mondta el. Bevezető részletét szó szerint közlöm.

Egyszer volt, hol nem volt, volt nekem egy nagypapám meg egy nagymamám, akik ott laktak a Vajas soron. Az utca végén meg a Vigyázó gróféknak vót a rezidenciájuk. És akkor a nagypapa, mikor azok jöttek ide, akkor mindjárt átment, mer át is hívták, mer nagyon szerettek vele beszélni. Mer nem vót se gazdag, se szegény, de a jókedve meg a mesélő kedve mindig megvót. És akkor mindig odajárt, szívesen fogadták. Hát egyszer hazajött, mondja a feleséginek:

– Idefigyelj, asszony. Ezek a grófék, ezek engem olyan szépen fogadnak. Hát valamit vinnék nekik. Olyan sok szép kakasunk van, vinnék nekik egy kakast.

Hát akkor másnap el is vitte a kakast ajándékba. Nagyon megörültek. A nagyságos méltóságos asszony, hát az is.

– Ó, nahát, Marci bácsi, jó, hogy hozta. De akkor majd holnap eljön ebédre. Majd velünk ebédel...

Jellemző, hogy a grófi család és a jobbágy között egészen patriarchális a kapcsolat, vendégül látják, beszélgetnek vele, asztalukhoz ültetik, sőt a furfangos nagyapára bízzák a sült kakas elosztását, aminek az lesz az eredménye, hogy a legtöbbet ő maga kapja.

Miklosity Szőke Pál szomszédom családi hagyomány alapján hasonlóképpen rokonszenves színben tüntette föl Vigyázó alakját. *Vót egy gróf Vigyázó itten. Családtalan vót, de olyan jó lelkű gróf vót. Vótak neki kasznárjai, intézői, és ezek a könyveket olvasták, a Grimm-meséket, és a cselédeknek, napszámosoknak elmondták. Meg az előljáróságnak viccből is borozás közbe, oszt így kerültek a faluba a mesék. Vagy a szobalányoknak mondták el, akik a fürdőszoba tartályába hordták a vizet. Így szaporodtak a mesék. Meg a béresgazdáknak. Így terjedt. Vigyázó úgy beszélt rácul, mint mink.*

Köze lehet-e a mesében vagy a történeti emlékezésben ábrázolt jobbágy-nemes kapcsolatnak a valósághoz? Erre vonatkozóan a fennmaradt levéltári adatok keveset mondanak. 1781-ben a község a vármegye kérdésére a következő vallomást tette: *hogy minémű panaszunk legyen a mi Tettes (tekintetes) földesuraink vagy annak tisztje ellen, mellyre mi megfelelünk, hogy sem a Tettes földes uraink, sem pedig annak tisztje ellen semmi panaszunk nem légyen.* Az úrbéri perben viszont már érdeke volt a községnek úgy beállítani helyzetét, hogy sokat szenvedtek a földesuraktól. *Rettenetes sorsa volt a bátyai népnek az 1832/6-i úrbéri törvények előtt... Zsellérelleg kezelték tehát kéz alatt ez Indus pária féle népet... innen származott, hogy az 1836-ik évben a jótékony úrbéri törvények kihirdettetvén a nyomatott község fellázadt, s katonai erő szükségeltetett a nép megfékezésére.* A község pesti ügyvédje Nyúzó Pál főispánhoz hasonlítja a bátyai földesurakat. Hasonló felkelés robbant ki ekkor a közeli színmagyar Fajszon és Kecelen is, tehát nem nemzetiségi, hanem gazdasági okok miatt.

1836-ban valóban történt egy inzultus szülte pereskedés, miként arról a megyei közgyűlés jegyzőkönyvéből értesülünk. Vigyázó úr számtartójának felesége Fábián Ferencné ugyanis Anisity Mihályné lányát *hátfá ütögette*, mivel az a számtartó kis szolgálóját megverte azért, mert az a közös kertből paprikát lopott. A tiszttartó ezért úgy állt bosszút, hogy Anisitynét a hagyma dézsmálásakor lecsukatta, és mivel még szájkodott is az asszony, hat korbácsütéssel megbüntette. A paprika később óriási jelentőséget nyer Bátya történetében, róla már egy 1748-as szerződésből értesülünk, amikor is a tanítónak járandóságul paprikaföldet is adnak. A fűszerpaprika tehát még itt a notabilitások (a tanító és az intéző) terménye.

Az adás-vételi, örökösödési iratok hitelességét mindig a zsellér földesura hitelesítette. Népi emlékezés tanúsítja, hogy a magyar jogrendtől eltérően a nemesek beleszóltak jobbágyaik párválasztásába is. Tették ezt azért, hogy házasodó jobbágyaik ne kerülhessenek más földesúr fennhatósága alá. Előfordult az is, hogy a nemesi birtokok mellett fekvő zselléri földekből elszántottak a nemes szomszédok (például Gombos és Németh földesúr), hogy a másodvetésből is dézsmát, a dereglyék dunai kikötőjéért „karópénzt” szedtek. Ez utóbbi túlkapásokat aztán a zsellérek panasza nyomán a vármegye kivizsgálta, és igazságot szolgáltatott. Tudunk arról is, hogy egyes nemesek kedves jobbágyaikat magukkal hozták Bátyára. Erre példát már láttunk a Beniczky család esetében. De ezt tette Vigyázó gróf is, amikor lótenyészetet akart létrehozni Bátyán, Sári nevű birtokáról ide telepítette lovászoknak a Harangozó családot. A család azóta is viseli a Lovász ragadványnevet.

A jobbágy-nemes kapcsolatokról legtöbbit mégis az egyházi anyakönyvekből tudhatunk meg. A bátyai előkelőségek (nemesek és honoráciorok) bár elsősorban hasonló státusú családokkal teremtettek rokoni kapcsolatokat, még akkor is, ha azok az ország távoli pontjain laktak, de nem különítették el magukat kasztszerűen áthághatatlan falakkal a néptől, nemcsak uralkodtak, hanem – néhány kivételtől eltekintve – példát is mutattak életmódjukkal, gazdálkodásukkal, politikai állásfoglalásukkal. A helyi nemesi közbirtokosság közvetett módon irányította a falu önkormányzatát és egyházközségi ügyeit, és jövedelmet, biztos megélhetést teremtett jobbágyainak. Ignác Rózsa *Ikerpályáimon* című önéletrajzi regényében (1975) a személyes történet mögött hatalmas történelmi-társadalmi mozaikot is rajzol a magyar, román, szász, örmény lakosságú Erdélyről. A nemes-jobbágy viszonynak egy érdekes ottani sajátosságáról így ír: *urak mindig is szoktak kisebb rendbélieknek keresztstülőkül állani*. Így volt ez Bátyán is. Az anyakönyvekből ugyanis láthatjuk, hogy a bátyai nemesség tagjai gyakran vállaltak násznagyságot, komaságot jobbágycsaládoknál, sőt még cigányoknál is, nemességüket veszített tagjai pedig a jobbágyságból választottak maguknak házaspárt. Nyilván a tehetősebb jobbágycsaládok nemcsak a várható ajándék, a későbbi gondoskodás, kivételezés, hanem a helyi társadalomban elért tekintélyük emelése érdekében is igyekeztek előkelő rokonságra szert tenni. Éppen ezért figyelemreméltók azok a keresztelések és házasságok, amelyekben nem-

telen szülők/házasulók nemes keresztszülőket, illetve tanúkat választanak. Ennek a fordítottja is érdekes, amikor tudniillik nemesek keresztelőjén vagy esküvőjén jobbágy koma vagy násznagy szerepel. Összegzésként Mályusz Ele mért idézem, aki azt írja, hogy a régi magyar társadalmi élet minden kasztsze rűséget nélkülözött. Más országokban merevebbek voltak a szakadékok ne mesek és jobbágyok között. Liechtnecker János Holub Józsefet idézi, aki az agilisokról írt tanulmányában megállapítja: ha egy nemes lány jobbágyhoz ment feleségül, akkor a magyar jog szerint megőrizte nemességét – nem így a lengyel és német jog szerint. Bátyán is megfigyelhető, hogy a XIX. században az elsze gényedett nemes kisasszonyok legtöbbször zsellérekkel kötöttek házasságot. Néha éppen a kétségtelenül nemes szereplők mellett található bizonytalan stá tusú, de különleges (a lakosság névanyagából kirívó) család- és keresztnévű személyekről gyanítható, hogy valószínűleg ők is nemesek, akkor is, ha nincs praedikátumuk. A Nyitray család (neve szintén a felvidéki eredetre utal) pél dául sehol sincs minősítve, de a kereszteleési anyakönyvben Stephanus Nitray feleségéről is csak annyit tudunk, hogy Catharinának hívták, de gyermekük keresztszülője egyszer Maria Sarközy, máskor Franciscus Nagy et Maria Tőke. A Sarközy, a Nagy és Tőke család viszont bizonyosan nemes.

A következő házassági anyakönyvi XVIII. századi bejegyzésben minden szereplő nemes. A vőlegény Dn Joannes Csajágh, a menyasszony Dn Daniella Németh, a tanúk Laurentz Sárközy és Franciscus Rakovszky. (A tanúknál nem írták ki nemesi rangjukat.) A Laurentz (Lőrinc) és a Daniella keresztneveket a jobbágyok soha nem viselték.

A Piros család legtöbbször rangjának jelölése nélkül szerepel, de 1784-ben megkapja a D betűt. Generációi több alkalommal keresztszülőként a helybeli Németh (Némedy) családot kéri fel, aztán kalocsai német eredetű beamter csa ládokat, akik az érsekség adminisztrátorai lehettek, mint például a Febell vagy a Heinz család. Tehát érvényesül a guba a gubához, suba a subához felfogás.

Paritty Györgyről tudjuk, hogy intézője a földesuraságnak. Egyik bejegyzés ben megkapja a D. (dominus) praedikátumot, ami nemesi státusát bizonyítja. A család egyik tagjának, Györgynek első felesége a jobbágy Magyar Katalin, má sodik pedig a szintén jobbágy Magdalena Ék. Tanúja sem akárki, hanem első al kalommal Laurentz Sárközy és Franciscus Rakovszky nemes urak, második há zasságakor azonban a nemes Alexander Németh mellett egy jobbágy: Alexander Haszán tanúskodik.

Szomszédomban lakik egykori tanítványom, az immár nagymama korú Guti Ilona. Ősei családnevét általában jelző nélkül írták be Guthi vagy Gúty formában, de 1740-ben egyszer praedikátummal és így magyaros névrendben: Dn. Gut János. Később, szintén csak egyszer Gutainak írták. A név immár so kadszor is felvidéki, pontosabban csallóközi eredetre utal. (*Gúta maga egy város* – mondja a róla szóló népdal.) Valószínűnek tartom, hogy Gútay lehetett az igazi neve, mert ahogy a Seregélyesből gyakran Sereg, a Felszegediből meg Felszegi lett az anyakönyvekben, a Gutaiból is válhatott Gut vagy Guti. Korábbi elődje

az 1658-ban egy füleki megyegyűlési jegyzőkönyvben szereplő Guttay Dávid lehetett, aki pereskedett Jánossy Fábiánnal a bátyai birtoka ügyében. A család deklasszálódást jelzi, hogy 1752-ben a még „uras” keresztnévet viselő Rebeka Gut incola hujus (helybeli jobbágy) minősítést kap az anyakönyvben.

*

A köznemesség elitjének nagyobb látóköre volt, mint parlagi társaiknak, ezért ők voltak a reformkor elindítói, a társadalmi haladás zászlóvivői. Készen állottak kiváltságaik feladására a nemzeti polgárosodás érdekében. Berzeviczy, Berzsényi, Kölcsey és sokan mások, így maga Kossuth is ennek az osztálynak voltak a tagjai. Vajon akadtak-e efféle haladó gondolkodású nemesek Bátyán is? Nem is egy. 1848-ban például a községi elöljáróság, a „választmány” a közbirtokos urakból állott. A bukás utáni megyei jegyzőkönyvben olvashatunk erről, ahol is elmarasztalják azt. *Ilyen volt azon választmány is mely Bátyán a helyi lelkész (Koross) elnöklete alatt nagyrészt közbirtokosokból alakultva volt.* A Csokonai életéből ismert Csajághy család egyik ága 1796-ban Bátyán is birtokolt. Nyilván itt is éltek, mert a szabadságharc egy jeles hadnagya, Csajághy István Bátyán született 1815-ben. A szomszédos Miskén anyakönyvezett Pászthory Endre meg a XIX. század végén másfél évtizedig (1876–92) itt tanítoskodott, s elképzelhető életútja alapján, hogy a nemzeti függetlenség és a haladás eszméit sugározta tanítványaira. Pászthory, Berauer József 1896-ban megjelent iskolatörténete szerint, 1848-ban tüzérfőhadnagy. A bukás után Bulgáriába emigrált. Egy ottani püspök támogatásával bolgár nyelvtankönyvet írt. A kiegyezés után hazatért, később bátyai tanító korában budapesti lapoknak (*Néptanítók Lapja, Honvéd*) küldte írásait szabadságharcos, emigrációs élményeiről, tapasztalatairól. Róla legutóbb a bolgár származású, Magyarországon élő Hargitainé Szimenova Rajna írt a *Magyar Napló*ban 2007-ben. Pászthory megérdemelné, hogy márványtábla őrizze emlékét a bátyai Klebesberg-iskola falán.

*

Már említettem, hogy a kutatáshoz szerencse is kell, s azt jelentette a historia domusban található összefoglalás felfedezése a XIX. századi nemességről. Még nagyobb szerencse volt, amikor 2002-ben egy itteni néhai kollégám felesége, Péznesné Pfeffer Ilona átadott nékem egy családi gépiratos iratcsomót. Gépiratos, tehát nem túl régi iratok voltak, mégis hatalmas felfedezés, mert a már eddig sokat emlegetett bátyai közbirtokosságról szóltak. A közbirtokosság intézményének felszámolása ugyanis átnyúlt a XX. századba, s ennek talán teljes iratanyaga a papírgyűjtés áldozatává vált a háború utáni években. Én legalábbis nem leltem nyomokra a levéltárakban. Itt meg együtt volt egy jelentős részük. Legrégibb darabja 1890-ből ezt a címet viselte: *Kérvénye Antoni Józsefnének a bátyai regale kártalanítási ügyben.* Ebben a közbirtokosság 12 örökösének a nevét és kártalanítási összegét megtaláljuk. A beadványt per követte, melynek eredményeként megint két nemesi utód kezdett pereskedni, mégpedig Ujváry Gyula

Vigyázó Sándor ellen. Ebből kiderül, hogy a közbirtokosság 1929-ben még létezőnek tüntette föl magát. Tagjai pedig a következők voltak Vigyázón kívül: Tóth Antal, Schwartz Móric, úgyszintén Schwartz Dávid örököse, Richa Mihály, mint Radeczky Rozália örököse, Ujváry László, mint Ujváry Gyula örököse, Graczer Imréné mint Németh Erneszt örököse, valamint Hang Ferenc ügyvéd mint néhai Ujváry Gyula, néhai Schwartz Dávid, néhai Sági Imre, mint néhai Radeczky Rozália, néhai Gottlieb Ignác és néhai Németh Erneszt ismeretlen örökösei részére... kinevezett ügygondnok. Annyi volt már az örökös, hogy számát sem tudták, s azok sem nagyon törődtek örökségükkel. Az egykori nemesi közbirtokosság pedig a nevek alapján igen csak felhígult, hogy úgy mondjam polgárosult.

1929-ben az úgy nevezett bátyai parti birtokosok – egykori zsellérek utódai – adtak be kérvényt a gróf Vigyázó Ferenc úr által kezelt közbirtokosság, illetve jogutódja, az Akadémia ellen, amelyhez egy Emlékiratot is mellékeltek a közbirtokosság múltjáról. Indítékuk az volt, hogy a Duna sodrása következtében parti birtokaik növekményét Vigyázó, illetve utódja a Magyar Tudományos Akadémia a sajátjának tekintette, s azt vissza akarták perelni. Ebből idézek:

Kegyelmes Urunk! Földhözragadt szegény emberek vagyunk, az élet elviselhetetlen megpróbáltatásai alatt görnyedünk. Ne méltóztassék rossznéven venni, ha nehéz helyzetünkben legalázatosabb tisztelettel kérjük a sajátunkat, és szilárd hittel fordulunk Nagyméltóságod vezetése alatt álló Nagytekintetű Tudományos Akadémiához, mely után maradunk Nagyméltóságodnak legalázatosabb szolgálói.

Az emlékirat a következőket állapította meg:

1. A bátyai úrbéri per 1862-ben fejeződött be. Eredményeként a volt úrbéresek a váltságdíj kiszabásával együtt megkapták földjeiket. Megtörtént ezen földek tagosítása is.

2. A már eddig is működő közbirtokosság tagjai nem tudtak megegyezni egymással sem a váltságdíj megosztásának arányában, sem maradék birtokaik és jogaik további használatáról.

3. Az arányosítási per döntéseképpen a Tarkó-ági örökösöket 4/5, a Jánosi-ági örökösöket 1/5 rész illeti az ingatlanokban és a haszonvételekben.

4. Az egyéb haszonvételek közé tartoztak a regálé jogok. Úgy mint: italmérségi, vadászati, halászati, malom-, karó, kirakodás, talpkikötési jog. Ezek kártalanítási összegét az adófelügyelőség 1889-ben megküldte a közbirtokosságnak, s azt Vigyázó Sándor szétosztotta tagok között.

5. Az e jogokból származó jövedelem kezelésével a két fél közmegegyezésével megbízták a Bátyán élő Vigyázó Sándor közbirtokost.

6. A tagosítás során a Tarkó-ági örökösök a part menti hordalékból keletkezett dunai szigeteket magukénak kebelezték be jogtalanul.

7. A szigeteket Vigyázó megbízottja nem nyilvános árverésen kebelezte be. Kizárta belőle a Jánosi-ág tagjait.

8. A jogtalanág ellen a Jánosi-ág nevében Ujváry Gyula emelt szót

9. 1890 után a közbirtokosság Tarkó-ágának vagyongazdálkodója Vigyázó uradalmi intézője lett, aki ettől kezdve nem fizette ki a közbirtokosság ingatlanaiból és regále jogaiból származó bevételeket a Jánosi-ághoz tartozóknak.

10. A beadvány tételesen felsorolja az ingatlanokat és a regále jogokat, s az azokból származó elmaradt bevételeket, amelyeket most 39 év kamatjával követelnek.

11. 1929-ben már a Vigyázó vagyon a Magyar Tudományos Akadémiáé, a Jánosi-ág tagjai pedig teljesen kicserélődtek. Tehát a közbirtokosság megszűntnek tekinthető. A kilenc családból hatan örökösök, hárman pedig nyilván adás-vétel útján jutottak birtokaikhoz. Közülük kettő helybeli zsidó kereskedő.

A part menti birtokosok ügye végül 1948-ban oldódott meg. Megnyerték ugyan, de a perköltségekre évtizedek alatt több ment el, mint amennyit a kapott földek értek. Az utolsó ezzel kapcsolatos beadvány 1948. január 25-én készült.

*

Azt hiszem, az én korosztályom az utolsó, amelyik még, ha gyerekfejjel is, de személyes kapcsolatban állott a félféudális úri Magyarországgal. Mi még ismertük azokat az urakat, hölgyeket, akiknek magatartásában a nemesi mentalitás attitűdjei éltek tovább, s még szomszédságunkban vagy akár családjukban is mindennap láttuk, éreztük a parasztvilág ezernyi archaikus megnyilvánulását. A történelmi változások, a szocializmus zsákutcája, majd a kapitalizmus haszonelvűsége és a technokrata szemlélete létrehozta az egész világon az uniformizált, eszmények nélküli, mának élő, fogyasztói szemléletű, öntelt tömegembert. Pedig *az élet a körülményeinkkel vagy a világgal való találkozás* – mint Ortega írja. *Tévedés azt állítani, hogy „az életben a körülmények határoznak”.* Ellenkezőleg: *a körülmények a mindig új feladat, mely előtt dönteniünk kell, hogy mit határoznak. És ami határoz, az a jellemünk.* Erős, nemes jellemű emberek tudták mindig függetleníteni magukat a körülményektől, s nélkülük soha nem ment volna előre a világ. A rendiség túlélte önmagát, szükségszerű volt megszűnése. Nemessége ugyanis nagyrészt elfeledte, hogy kiváltságos helyzete nem több jogot, hanem több kötelességet várt volna el tőle. Ne feledjük azokat, akik belső parancsra tudták kötelességüket, s akár saját osztályuk ellen fordulva is küzdöttek az elnyomottakért. A teljes egyenlőséget hirdető liberális demokrácia a tömegember elvárásainak megfelelően tagadja az alá-fölé rendeltség szükségszerűségét, nem ismeri el a magasabb rendű tekintélyt, nem tud újfajta nemességet kínálni. Ezért elgondolkodtató Goethe mondata: *Kedvünkre élni közönséges dolog: a nemes rendre és törvényre törekszik.*